

УДК 322 (477) : 28

М.М. ПАЛІНЧАК

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: КОНФЕСІЙНІ ТА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

Палінчак Микола Михайлович – кандидат історичних наук, директор, Інститут економіки та міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Законодавче закріплення та практичне забезпечення можливостей реалізації свободи світогляду та віросповідання сприяло появі в Україні справжнього світоглядного плюралізму, дало змогу мільйонам громадян відкрито сповідувати ту чи іншу релігію та висловлювати переконання, котрі раніше засуджувалися панівною ідеологією.

Ключові слова: поліконфесійність, державно-церковні відносини, свобода совісті.

Палінчак Н.М. Особенности и проблемы государственно-церковных отношений в современной Украине: конфессиональные и социально-политические аспекты

Законодательное закрепление и практическое обеспечение возможностей реализации свободы мировоззрения и вероисповедания способствовало появлению в Украине настоящего мировоззренческого плюрализма, позволило миллионам граждан открыто исповедовать ту или иную религию и выражать убеждения, которые ранее осуждались господствующей идеологией.

Ключевые слова: поликонфессиональность, государственно-церковные отношения, свобода совести.

Palinchak N.N. Peculiarities and problems of statechurch relations in contemporary Ukraine: confessional and social-political aspects

Legislated and practical feasibility of freedom of belief and religion in Ukraine contributed to the emergence of a genuine ideological pluralism helped millions of people openly profess a particular religion and to express the belief that earlier condemned the ruling ideology.

Keywords: polikonfesyionist, church-state relations, freedom of conscience.

Постановка проблеми. Україні, незважаючи на її багату поліконфесійність, історично успадковану прив'язаність багатьох віруючих до традиційних конфесій, політизацію релігійного життя тощо все ж вдалося таким чином забезпечити в себе свободу віросповідного буття, толерантність міжконфесійних взаємин, що в цьому вона може бути прикладом для багатьох інших країн, особливо пострадянського простору. Між тим, як інші країни Європи можуть багато чого навчитися з українського досвіду побудови поліконфесійного суспільства, так само Україна має вивчати досвід інших країн. Закордонні фахівці, які вивчають проблеми державно-церковних відносин багатьох країн, пропонували і пропонують Україні скористатися досвідом провідних демократичних країн Заходу й вирішити, яка з моделей підійшла б Україні якнайкраще. Зауважимо у цьому зв'язку, що спроби окремих ліберально налаштованих політиків початку 1990-х рр. механічно перенести американську модель державно-конфесійних взаємин на вітчизняний ґрунт не має підстав уважати вдалими. Для України значно кориснішим є вивчення досвіду застосування тих моделей розбудови взаємин між державою та релігійними інституціями, які апробуються в країнах Центрально-Східної Європи. Адже Українська держава пов'язана з означеним європейським простором недавнім історичним минулим, що характеризувалося засиллям комуністичної ідеології, котра в тих державах уже в основному подолана.

Аналіз досліджень та публікацій. Значним надбанням української та європейської

історіографії є численні праці співробітників Центру проблем Церкви та етноконфесійних відносин (інститут політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України) – М.Рибачука, О. Уткіна, М.Кирюшко та ін.; вчених кафедри релігієзнавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка – В. Лубського, Т.Горбаченко, О. Предко, Є. Харьковценка та ін.; співробітників Інституту філософії ім.Г.С.Сковороди – А. Колодного, Л. Филипович, П.Яроцького М. Бабія, О. Сагана, С. Здіорука та ін.

Мета дослідження полягає в аналізі релігійної ситуації в роки незалежності в державі – за наявного процесу трансформації від атеїстичної ідеології до європейської моделі свободи совісті.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні можемо констатувати стабільну динаміку зростання релігійно-інституційної мережі на 5-7% щороку. Симптоматичним для свободи буття релігії є саме те, що ця якість проявляється у зростанні в першу чергу кількісних показників. Якщо в 1991 р. у релігійному просторі України було лише 9944 релігійні організації, то в 1992 р. – вже 12962 (приріст склав 30%). Відповідно в 1993 р. функціонували 15017 релігійних організацій (приріст – 16%). Високий показник приросту було зафіксовано й у 1995 р., коли за кількості 16984 релігійні організації приріст становив 13,5%. І хоча в подальшому таких високих темпів приросту не спостерігалось, динаміка зростання залишалася стабільною: 1996 р. – 18111 організацій (приріст 6,8%), 1997 р. – 19110 (приріст 5,5%), 1998 р. – 20408 (приріст 6,8%), 1999 р. – 21843 (приріст

7%), 2000 р. – 23543 (приріст 7,8%), 2001 р. – 25405 (приріст 7,9%). Станом на 2010 р. в Україні діяли 35184 релігійні організації (приріст порівняно з 2000 р. склав 25,4%), в тому числі ця цифра включала 33733 релігійні громади [3, с.184-185].

Мережа релігійних організацій в Українській державі є однією з найчисельніших на континенті, що відображає вагому присутність релігійного інституту в суспільстві та побожність нашого народу.

Важливо також, що церква перейшла на якісно вищий рівень функціонування. Майже закінчилося формування її управлінських структур. Віруючими опікуються 350 духовних центрів та управлінь, а підготовка кадрів церкви здійснюється у 200 навчальних закладах, чисельність яких у порівнянні з 1991 р. збільшилась у 8 разів. Спостерігається відновлення монастирського життя; так, станом на 2010 р. в Україні функціонували 439 монастирів. На ниві добротності та милосердя працювали 347 місій, що в 10 разів більше порівняно з аналогічними цифрами за 1992 р. [8]

Для порівняння з минулим варто навести й такі дані. Якщо на початок 1992 р. в західних областях діяли 7742 первинні осередки віруючих, то до 2011 р. ця цифра збільшилася до 11830 громад. У цьому регіоні фактично вже створено інституційну мережу конфесійно-церковних організацій, майже достатню для задоволення релігійних потреб віруючих. У Центральному регіоні України кількість первинних осередків віруючих за вказаний період зросла на 7421 громаду і становила 9640 парафій. Південний регіон країни характеризується найбільшим приростом релігійних громад (зокрема громад національних меншин). Якщо в 1991 р. загальна кількість осередків складала тут 956 одиниць, то станом на 2011 р. вона становила 5942 громади [2, с.243].

Динаміка кількісних змін у конфесійному середовищі впродовж останніх двох десятиліть є віддзеркаленням якісних трансформацій у релігійному житті країни: в осмісленні конфесіями свого місця в суспільстві; визначенні церквами, релігійними організаціями ставлення до держави, суспільства; у ставленні до домінуючих у світському суспільстві цінностей (політичних, соціальних, національних, правових, духовних).

Бути вільною в повному розумінні цього слова релігія може тоді, коли для цього створено відповідні умови. На сьогоднішній день церкви мають достатню матеріальну базу культової практики та репродукції релігійності. Якщо у 2000 р. релігійна мережа нараховувала близько 17 тис. культових споруд, то станом на 2010 р. їх було 22787 (зростання склало 74,6%). Відповідно, сьогодні забезпеченість храмами складає 67,5%. Дана цифра засвідчує, що темпи зростання кількості релігійних громад випереджають темпи будівництва культових споруд.

В Україні поступово покращуються можливості для відтворення релігійності, оскільки за перше

десятиріччя нового століття більш ніж на 60% збільшилася кількість недільних шкіл та пунктів катехизації: у 2000 р. їх було 7684, а в 2010 р. – 12758 [8].

Домінуючі позиції в релігійному та культурному житті нашого народу продовжує посідати православ'я. Зауважимо, що ідентифікація православ'я з українським етносом, його культурою і традиціями дозволяє останньому зберігати досить потужну динаміку зростання. На початок 2010 р. православна мережа нараховувала 17972 релігійні організації, що становить 51% від загальної кількості. Найвагомий сегмент релігійної мережі країни – 50,4% – складають найбільші православні церкви – УПЦ Московського патріархату, УПЦ Київського патріархату та УАПЦ [8].

Варті уваги й аналізу дані церковної статистики наводять у нарисі з історії української православної церкви богослов Серафим Слобідський. Згідно з цими даними, станом на 2004 р. УПЦ Київського патріархату об'єднувала 3672 парафії, на яких відправляли богослужіння 2815 священників. При цьому Державний комітет у справах релігій подавав неправильну статистику про кількість парафій Київського патріархату (3196 парафій). Він навмисне зменшив кількість парафій УПЦ Київського патріархату, зараховуючи до Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) парафії УПЦ Київського патріархату (понад 600 парафій) тільки на тій підставі, що у статутах цих парафій вживається слово «автокефальна» (це дозволено Помісним Собором УПЦ Київського патріархату). Сама ж УАПЦ свідчила про те, що в її складі нараховувалося 547 парафій, а не 1168 (останню цифру подавав Державний комітет у справах релігій). Для порівняння: УПЦ Московського патріархату за офіційною статистикою нараховувала понад 10 тис. парафій, насправді ж їх було на третину менше. Справа в тому, що, як зазначає Серафим Слобідський, у 1994 р. вийшла таємна інструкція – зареєструвати по всіх селах і містах України парафії Московського патріархату. Так з'явилися зареєстровані статуту неіснуючих парафій УПЦ Московського патріархату. Застосовувалися й інші способи фальсифікації статистики на користь московських парафій [10, с.440].

Згідно з результатами соціологічних досліджень, що проводилися українськими, російськими та західноєвропейськими установами, зокрема Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, вірними Української православної церкви Київського патріархату на середину 2000-х рр. вважали себе близько 10 мільйонів православних християн; про приналежність до УПЦ Московського патріархату заявили близько 5 мільйонів православних. Значна частина православних не визначилася стосовно своєї конфесійної приналежності [10, с.440].

Українська православна церква Київського патріархату має дві духовні академії (Київську і Львівську), богословський факультет при

Чернівецькому університеті та 6 духовних семінарій, в яких навчаються понад 1500 студентів. Для порівняння: УПЦ Московського патріархату має одну духовну академію (в Києві) та 4 духовні семінарії. Видавничий відділ УПЦ Київського патріархату, крім періодичних видань, видає українською мовою всі богослужбні книги. Для порівняння: УПЦ Московського патріархату не займається перекладом і виданням богослужбних книг. Вона видає духовну літературу тільки російською та церковнослов'янською мовами. Як бачимо, минуло вже понад 20 років з моменту проголошення Україною незалежності, однак українське православ'я залишається роз'єднаним. Це шкодить як Українській Православній церкві, так і світовому православ'ю взагалі.

Спонукають до роздумів і такі дані емпіричних досліджень. Соціологія фіксує, що – за великої релігійності мешканців України (за різними оцінками, від 75% до 90%) – кількість прихильників (навіть невірних) УПЦ Московського патріархату в Україні становить менш ніж 19% від кількості населення і, фактично, тождна чисельності прихильників УПЦ Київського патріархату (без УАПЦ) [4, с.132]. Щодо жителів столиці, то 34,3% киян заявили про свою належність до УПЦ Київського патріархату, і тільки 4% – до УПЦ Московського патріархату, хоча остання й має в Києві в півтора раза більше громад, ніж Київський патріархат [1, с.830].

Незважаючи на кризові процеси в українському православ'ї, пов'язані з відсутністю в суспільстві церковної єдності, питома вага православних церковних інституцій в Україні практично не зменшується, а результати соціологічних досліджень засвідчують, що соціальна база, яка здатна забезпечити зростання православної церковної мережі в майбутньому, є значно ширшою за існуючі показники інституціоналізації діючих в Україні православних церков [9, с.48].

Продовжується відродження національно зорієнтованої греко-католицької церкви – другої визначальної величини в релігійному житті України. Нею було утворено таку кількість релігійних організацій, що вони складають собою близько 15% від загальнонаціональної релігійної мережі. Якщо в 1992 р. українська греко-католицька церква (УГКЦ) мала 2643 релігійні організації, у 1999 р. – 3315 організацій, у 2000 р. – 3356, то в 2010 р. таких організацій було вже 3765 (зростання порівняно з 1992 р. склало 29,8%). В той же час є підстави вважати, що орієнтація УГКЦ на Римський престол певною мірою негативно впливає на динаміку її розвитку порівняно із православними церквами [8].

Великою політичною помилкою є намагання окремих діячів українського політикуму штучно розчленувати Україну на сфери переважного конфесійного впливу. Скажімо, Захід – українська греко-католицька церква; Схід і Південь – українська православна церква, що перебуває в канонічній єдності з Московським патріархатом;

Центр – українська православна церква Київського патріархату. Хоча, наприклад, на Заході України й насправді вимальовується така конфесійна конфігурація (з огляду на поширення впливів православних церков): терен переважного функціонування УАПЦ – Галичина; територія приблизно рівного поширення парафій УПЦ Київського та Московського патріархатів – Волинь; область майже виключного функціонування УПЦ Московського патріархату – Закарпаття [1, с.472].

Починаючи з середини XVI ст., від часів Реформації, Україна стає притулком різних протестантських течій. Найвпливовішими серед протестантів в Україні є євангельські християни-баптисти, п'ятидесятники, адвентисти сьомого дня та свідки Єгови. Так, Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів із 2002 р. є найбільшим в Європейському баптистському альянсі. Динамічно розвиваються й інші протестантські союзи. Однак питома вага протестантів у загальній структурі віруючих не є вже такою великою. Середня протестантська громада складається з 50-60 осіб і відчутно поступається за цим показником православним і греко-католицьким громадам [9, с.48].

Розвиток протестантизму певною мірою пов'язаний із проблемами православ'я. Часом догматизм, прояви пасивності з боку православних ієрархів, слабка фінансова база деяких об'єднань, гонитва за першістю на конфесійній ниві призводять до дій, в яких відсутні конструктивізм та ініціатива, а іноді бракує логіки та аналізу самих дій. До прикладу, православні й досі чекають, що держава буде мирити громади, будувати храми або віддавати під церкви ті будівлі, про які навіть не варто було згадувати (приміщення поліклінік, фельдшерсько-акушерських пунктів, дитячих садків), і, нарешті, відстоюватиме права лише православної церкви. Саме зазначені обставини, кризові явища в суспільстві, а також власна міцна фінансова база допомагають протестантським та новітнім церквам активізувати свою діяльність, залучати до своїх лав молодь, інтелігенцію. Цьому значною мірою сприяє і спрощена та адаптована до сучасного соціокультурного контексту богослужбна церемонія в означених церквах, неабияка гнучкість пастирів щодо методів своєї діяльності в соціумі. Міцна матеріальна база протестантських конфесій дозволяє створити цілу низку соціальних програм, які залучають віруючих до різних видів діяльності (гуманітарної, милосердницької, видавничої, виробничої тощо). Це приваблює до протестантських церков все більше й більше новонавернених [7, с.141].

Водночас у кожній із деномінацій протестантсько-євангельської віри мають місце проблеми організаційного становлення і якісних доктринальних змін, що призводять до виникнення суперечностей – зокрема, між суто українськими й зарубіжними моделями облаштування конфесійного життя, традиційним і новаційним (західним) теологічним мисленням, яке активно формується у протестантських

церквах.

Найбільше громад, створених на етноконфесійному ґрунті, належать мусульманам України. Мусульманські релігійні інституції активно розвивають мережу духовно-освітніх закладів. При цьому особливу увагу приділяють вивченню Корана, студіюванню ісламських віроповчальних дисциплін, історії ісламу, вивченню арабської мови, формуванню відповідних норм поведінки. З іншого боку, між ісламськими духовними центрами, яких нині в Україні п'ять, не завжди є повне взаєморозуміння. Духовне керівництво цих центрів часто має різні погляди на питання міжнародних контактів своїх організацій, на проблеми ваххабізму та ісламського фундаменталізму, які актуалізуються і набувають своєї гостроти в мусульманському середовищі країни [2, с.244].

Основою інтенсивного розвитку конфесійної мережі, відчутного розширення віросповідного спектра стала притаманна українцям релігійна терпимість. Той факт, що представники української нації належать до однієї з найтолерантніших у конфесійному відношенні спільнот, підтверджується відповідними результатами соціологічних досліджень. Так, за даними опитування, проведеного свого часу Київським міжнародним інститутом соціології та Центром «Соціальні індикатори», 71% респондентів повністю чи скоріше погоджуються з твердженням, що різні релігійні групи мають в Україні рівні права; 75% згодні з тим, що необхідно поважати всі релігії. А в підготовлених Українським центром економічних і політичних досліджень ім.О.Разумкова матеріалах стверджується, що в суспільній свідомості українських громадян превалюють точки зору, згідно з якими «будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування» (так вважають 43,1% опитаних); «всі релігії мають право на існування як різні шляхи до Бога» (цієї думки дотримуються 24,8% респондентів) [5, с.280].

Привертають увагу результати проведеного міжнародною мережею пасторальних теологів країн Східної та Центральної Європи дослідження стану релігії та релігійності, тенденцій розвитку церков у регіоні в нових умовах. Ґрунтовне дослідження дало змогу виділити та ідентифікувати серед низки країн Центрально-Східної Європи три групи країн, які відповідно характеризуються такими, що належать до релігійної культури (Польща, Литва, Україна, Хорватія), змішаної культури (Словенія, Угорщина, Словаччина), атеїстичної культури (Чехія, територія колишньої Німецької Демократичної Республіки (НДР) – Східна Німеччина). В ході досліджень виявлено, що значна частина населення цих країн вважає себе або нерелігійними, або ж ніяк не пов'язаними з релігією. Виразними є показники питомої ваги населення в різних країнах і групах країн, яке, з одного боку, вважає себе релігійним, з

іншого – відносить себе до певної конфесії. Так, серед країн релігійної культури в Польщі 75% респондентів вважають себе релігійними і водночас 93% відносять себе до певної конфесії; в Литві ці показники складають відповідно 68% і 72%, в Україні – 55% і 32%, в Хорватії – 35% і 85%. Серед країн змішаної культури у Словенії 49% населення вважає себе релігійним і 66% відносить до певної конфесії; в Угорщині ці показники складають відповідно 58% і 60%, у Словаччині – 54% і 73%. Серед країн атеїстичної культури відповідні показники такі: в Чехії 29% вважають себе релігійними і 27% відносять до певної конфесії; на території колишньої НДР – 25% і 38% [6, с.177].

Висновки. Отже, в усіх країнах, крім України, відсоток тих, хто вважає себе релігійними, значно менший, ніж відсоток тих, хто відносить себе до певної конфесії. Серед країн релігійної культури різниця між ними становить у Польщі – 18%, у Литві – 4%, в Хорватії – 50%. В Україні спостерігається інша ситуація: питома вага тих, хто вважає себе релігійними, перевершує питому вагу тих, хто відносить себе до певної конфесії, на 23%. Про що свідчать ці показники? По-перше, виявлений в країнах релігійної культури відсоток різниці засвідчує, що надто багато людей, які за традицією чи народною культурою вважають себе належними до певної конфесії, фактично за своїми переконаннями не є релігійними. В Україні показовий приклад такої категорії населення становлять колишні комуністи і частина атеїстів, які вважають себе «православними», адептами «православно-слов'янської цивілізації», при цьому в Бога не вірять, – вони є атеїстами, але «православними». По-друге, що стосується України, яку віднесено до групи країн релігійної культури, то в ній різниця між тими, хто вважає себе релігійними (55%), й тими, хто відносить себе до певної конфесії (32%), дорівнює 23%. Тобто майже чверть респондентів суб'єктивно вважає себе релігійними, але не оцерковленими; їх не приваблює інституційна формалізована конфесійна приналежність. Це можна вважати ознаками процесу приватизації та індивідуалізації релігії [11, с.92].

Неважко передбачити, що у ближчій та віддаленій перспективі зростання релігійної мережі й укорінення релігійності серед українців набуде ознак сталої тенденції. Адже на зміну нинішньому поколінню йдуть громадяни, вже виховані в дусі поваги до релігійних цінностей, для яких існуючі релігійно-культурні моделі є природним середовищем існування. До того ж, саме релігійне життя суттєво урізноманітнюється. Масові паломництва віруючих, прощі, поклоніння релігійним святиням і мощам, хресні ходи тощо стають все більш помітним явищем суспільного життя в Україні, що органічно вписується у загальний контекст значущих для людей подій. При цьому церква починає тісно співпрацювати з іншими суспільними інститутами, перетворюючись на природну складову співпраці в системі суспільних інститутів.

Таким чином, ми можемо стверджувати, що в Україні з початком лібералізації радянської моделі церковної політики та завдяки послідовній політиці молодій Українській державі щодо відродження релігійного життя відбувається

процес оптимізації інституційної мережі релігійних організацій, який приведе зрештою до того, що їх кількість в країні стане відповідати рівню релігійності її громадян і буде здатна задовольняти їхні духовні потреби [9, с.48].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Академічне релігієзнавство: Підручник / За ред. А. М. Колодного. – К.: Світ знань, 2000. – 862 с. – С. 830.
2. Богущкий Ю. Державно-церковні відносини в Україні: сучасний стан та перспективи співпраці / Ю. Богущкий // Релігійна свобода. Свобода релігії і міжрелігійний діалог: глобальні виміри й локальні вияви: Науковий щорічник. – № 16. – К., 2011. – С. 242-247. – С. 243.
3. Докаш В. Свобода буття релігії як форма реалізації демократії / В. Докаш // Релігійна свобода. Свобода релігії і демократія – старі і нові виклики: Науковий щорічник. – № 15. – К.: УАР, 2010. – 395 с. – С. 182-199. – С. 184-185.
4. Друзенко Г. Геополітика від патріарха: Царство Небесне vs Руський світ / Г. Друзенко // Релігійна свобода. Свобода релігії і демократія – старі і нові виклики: Науковий щорічник. – № 15. – К.: УАР, 2010. – 395 с. – С. 129-134. – С. 132.
5. Здіорук С. Вплив релігії на демократичний поступ української нації в новітню добу / С. Здіорук // Релігійна свобода. Свобода релігії і міжрелігійний діалог: глобальні виміри й локальні вияви: Науковий щорічник. – № 16. – К., 2011. – С. 280-288. – С. 280.
6. Мате-Тот А. Земля, що не тече молоком та медом / А. Мате-Тот, П. Міклущак. – Івано-Франківськ: Івано-Франківська Теологічна Академія, 2004. – С. 177.
7. Поліщук В. Проблеми подолання міжконфесійних негараздів / В. Поліщук // Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні: Науковий збірник. – К., 2006. – С. 140-145. – С. 141.
8. Релігійна панорама. – 2010. – № 3. – 2-а сторінка обкладинки.
9. Саган О. Н. Особливості розвитку державно-конфесійних відносин у сучасній Україні / О. Н. Саган // Релігійна свобода. Релігія в постмодерному суспільстві: соціально-політичні, правові та конфесійні аспекти: Науковий щорічник. – № 13. – К., 2008. – 332 с. – С. 47-54. – С. 48.
10. Серафим Слобідський, протоієрей. Закон Божий: Підручник для сім'ї та школи / Серафим Слобідський. – Вид. 3-є. – К.: Видавничий відділ УПЦКП, 2004. – 654 с. – С. 440.
11. Яроцький П. Л. Релігія в країнах Східної та Центральної Європи після соціалізму / П. Л. Яроцький // Українське релігієзнавство. – 2010. – № 56. – С. 89-104. – С. 92

Стаття надійшла до редакції 18.06.2013